

Christian F. Rostbøll

„Vores danske værdier“ – en kritisk analyse¹

Indvandringen af mennesker med „andre værdier“ har fået nogle til at kræve, at vi står fast på vores danske værdier. Men det er langt fra entydigt, hvad det vil sige for en værdi at være „vores“ og at være dansk. En analyse af autonomibegrebet kan hjælpe os til at indkredse, hvad det kunne betyde at kalde en værdi vores og til at diskutere det normative spørgsmål om, hvorvidt der er legitime grunde til at tale om vores danske værdier. Det kantianske begreb om refleksiv godkendelse og teorien om deliberativt demokrati kan bidrage til at opstille kriterier for, hvornår normer og værdier bør kaldes vores. Vores danske værdier bør henvises til de værdier, som danskere refleksivt kan godkende under betingelser, der fremmer inklusiv, fælles deliberation, mens det er illegitimt at stå fast på værdier som vores og danske, blot fordi de er en del af dansk historie eller kultur.

Vores danske værdier er blevet sat på dagsordenen – i høj grad som en respons til indvandringen fra ikke-vestlige lande. I august 2007 lancerede Dansk Folkeparti (2007) en kampagne med titlen „Vi står fast på vores danske værdier“. Det succes- og indflydelsesrige partis slogan henviser bemærkelsesværdigt ikke blot til „de danske værdier“ men til „vores danske værdier“. Det er imidlertid ikke kun på højrefløjen, at man taler om danske værdier. Socialdemokraterne gør det også (Mouritsen, 2006: 81). „Der er danske værdier som demokrati, ytringsfrihed og meget andet, vi ikke skal gå på kompromis med“, sagde daværende næstformand Lotte Bundsgaard i forbindelse med partiets nye principprogram i 2004 (Redder, 2004).²

Denne artikel forsøger at indkredse, hvad det kan betyde at kalde en værdi vores og dansk. Den er skrevet inden for disciplinen normativ politisk teori, hvilket betyder, at fokus ikke er, hvorfor eller hvordan folk identificerer sig med og taler om vores danske værdier, men derimod at undersøge om der kan være gode grunde til denne sprogbrug. Det er vigtigt for normativ politisk teori både at være empirisk velfunderet og at forholde sig til de spørgsmål, der interesserer offentligheden (Rostbøll, 2009a). Men der er også behov for en vis distance og abstraktion, foruden hvilke den politiske teoretiker blot vil acceptere, at den måde, den forklarende politologi og offentligheden forstår verden på, er den eneste mulige.

Nedenstående analyse af forskellige muligheder for, hvad der kan menes med at kalde en værdi vores, baserer sig kun i begrænset omfang på, hvad deltagere i den offentlige debat mener med „vores danske værdier“. Derfor kan den forekomme nogle læsere som meget langt fra, hvad værdidebatten egentlig handler om. Men denne distance er helt bevidst. Der er ganske vist

en fare for, at politisk teori bliver irrelevant, hvis den kun har sig selv og ikke den offentlige debat som emne (de-Shalit, 2006: 6), men der er også en fare for, at politisk teori, der lægger sig for tæt op ad den offentlige debat, ikke kan sige noget radikalt anderledes. Denne artikel er ikke ment som et indlæg i den offentlige debat, selv om håbet er, at den indirekte kan påvirke den. De argumenter, jeg fremfører nedenfor, har ikke til formål at erstatte den offentlige debat eller belære folk om, hvordan de burde bruge begreberne vores og dansk. Forholdet mellem politisk teori og offentlig debat er ikke så direkte. Formålet er først og fremmest at skabe refleksion over og fornyet diskussion af, hvad der menes med „vores værdier“. Det er nemlig uklart, hvad der i den offentlige debat menes, når man kalder en værdi „vores“ eller „dansk“. Hvordan begreberne vores og dansk i sidste instans bedst forstås må afgøres af offentligheden selv.

I den offentlige debat tales der meget om effekten af at have fælles værdier, mens der siges meget lidt om, hvad der skal til for, at en værdi gælder som vores og dansk. Et vigtigt aspekt af talen om vores danske værdier i den politiske debat er, at fælles værdier bidrager til at holde sammen på fællesskabet, til „sammenhængskraften“. Karen Jespersen (2009) har været en af de fremmeste fortalere for dette synspunkt: „Værdifællesskabet er helt afgørende for, at sammenhængskraft (sic!) er stærk i det danske samfund“. Lotte Bundsgaard er inde på det samme, når hun siger, at „hvis vi ikke tør stå ved de danske værdier“, så „gør det vores fællesskab sårbart“ (Redder, 2004). Dette fokus på virkningen af at tale om fælles værdier deles af de, der forholder sig mere forbeholdne over for denne sprogbrug, som fx Bent Østergaard (2007: 515): „Nationale værdier, herunder 'danske værdier' kan trods velvilje over for andre medvirke til at formidle negative karakteristika af omverdenen – i en bred skala fra venligt overbærende til skarp fordømmelse eller udelukkelse. Fælles værdier kan også tjene til at afgrænse og ekskludere“. Det er meget muligt, at prædikaterne dansk og vores bruges på disse måder og med disse effekter, men det er der allerede sagt og skrevet rigtig meget om. Mit mål er at bidrage med et andet perspektiv, der ikke bare gentager de synspunkter, der allerede er hørt i den akademiske og offentlige debat. Og dette kræver en vis abstraktion fra, hvad der almindeligvis ytres i offentligheden.

Af tilsvarende grunde er fokus i det følgende ikke den strategiske brug af sproget, som angår, hvilke magteffekter samt konsekvenser for in- og eksklusion henvisningen til vores danske værdier i bestemte tilfælde har. Derimod analyserer jeg henvisningen til vores værdier som en kommunikativ talehandling, dvs. en talehandling, som er ærligt ment, og som giver mening i sig selv. Min interesse er dermed heller ikke, om henvisningen til vores danske værdier „handler om noget helt andet“, fx som „en slags kodeord for

tendensen til at se muslimske trusler på hvert eneste hjørne“ (Dahl, 2009). Dette kan i nogle tilfælde måske være sandt, men vi skal passe på med ikke at forveksle misbrug af begreber eller ideer i specifikke tilfælde med, at der er noget galt med begreberne eller ideerne i sig selv.

Hvad vil det sige at kalde en værdi vores og dansk?

Lad os tage udgangspunkt i, at henvisningen til vores danske værdier er ment normativt og præskriptivt i den forstand, at disse værdier anses som nogle, vi bør leve op til, regulere vores adfærd og institutioner i henhold til og, som det ofte siges, „stå fast på“. Når mange i den offentlige debat henviser til danske værdier, er det sjældent, hvis nogensinde, ment rent beskrivende, men er altid en del af en holdning til eller et argument for, hvad vi bør gøre, hvordan vi bør handle og behandle hinanden. Den grundlæggende norm er tilsyneladende, at vi bør følge vores danske værdier, *fordi* de er vores og danske. Sagen er ikke her, hvilke værdier der tales om, eller at man fokuserer på værdier frem for mere konkrete handlingsnormer eller politikker – selv om dette også er vigtige temaer (Loftager, 2006). Hovedsagen er, at der antages en forudgående norm i at betegne de værdier, som vi bør underlægge os som vores og som danske. Hvis man blot var interesseret i at promovere bestemte værdier, var der ingen grund til at beskrive disse som vores og danske, man kunne nøjes med at sige, at det er afgørende, at vi eller man står fast på værdierne x, y og z. Emnet for denne artikel er, hvilken betydning og hvilket normativt indhold, der kan ligge i ikke bare at promovere visse værdier men i at insistere på at sætte et possessivt pronomen og et nationalt adjektiv foran henvisningen til værdier.

Min indfaldsvinkel til emnet er, at én mulig grund til at kalde værdierne vores er, at det er normativt vigtigt at være underlagt værdier, der i en eller forstand er ens egne. På denne måde kan henvisningen til „vores værdier“ ses i lyset af det autonomibegreb, som idehistorisk opstår med Jean-Jacques Rousseau og Immanuel Kant i sidste halvdel af det 18. århundrede (Schneewind, 1998: kap. 22 og 23). Ifølge Rousseau og Kant kan man kun være fri, hvis de love og normer, man er underlagt, er nogle, man selv har givet. Det er mit forslag, at en analyse af autonomibegrebet kan bidrage til at indkredse, hvad det vil sige at kalde en værdi vores og til en diskussion af det normative spørgsmål, hvorvidt der er legitime grunde til at tale om vores danske værdier. Begrebet autonomi siger ikke blot noget om, hvornår noget – love eller værdier – er selvgivet og ens egne, men lægger tillige begrænsninger på, hvad man legitimt kan hævde som sit. Desuden er der en vigtig relation mellem autonomi og demokrati, som angiver en stærk kandidat til at gøre talen om vores danske værdier legitim. Det er ikke min påstand, at der ikke kan være andre berigende måder at analysere det possessive „vores“ på end autonomi-

begrebet, men jeg finder koblingen til demokrati vigtig, da dette også knytter an til, at demokrati ofte nævnes blandt de danske værdier.

Det er langt fra entydigt, hvad det vil sige at kalde værdier ens egne eller vores egne. Gerald Dworkin (1988: 35, 49) har foreslået en række forskellige fortolkninger af den overordnede normative idé, at de principper, man lever efter, bør være „ens egne“. Dworkins emne er moralsk autonomi, men vi kan anvende hans forskellige fortolkninger af dette begreb til at se forskellige muligheder for, hvad der kan menes med at kalde værdier vores. Med inspiration fra Dworkin foreslår jeg fem forskellige fortolkninger af normen om, at de værdier, der gælder for os, bør være vores:

1. En værdi er vores, hvis og kun hvis den er opfundet af os.
2. En værdi er vores, hvis og kun hvis den er eksklusivt vores.
3. En værdi er vores, hvis og kun hvis den er konstitutiv for vores identitet.
4. En værdi er vores, hvis og kun hvis den er valgt af og som autoritativ for os.
5. En værdi er vores, hvis og kun hvis vi på baggrund af kritisk refleksion har godkendt den.

De fem formuleringer forklares nedenfor. Der er sandsynligvis flere fortolkningsmuligheder, men disse fem anser jeg som særligt vigtige. De fem formuleringer er analytisk distinkte, men det betyder ikke, at man, når man taler om en værdi som vores, ikke kan have flere af disse muligheder i tankerne eller implicit forudsætte mere end én af dem samtidig. Man kan for eksempel mene eller ubevidst forudsætte, at for at en værdi gælder som vores, må vi have opfundet den, og den må have en særlig affinitet med vores identitet. Lad os vurdere de fem muligheder.

En værdi er vores, hvis og kun hvis den er opfundet af os

Der er tilsyneladende ikke noget meningsløst i at kalde en bestemt værdi vores og dansk med reference til, at den er opfundet eller skabt af os danskere.¹ Grundtvigiansk folkelighed er vores værdi og særligt dansk i denne forstand. Hvis vi ser lidt nærmere på sagen, opstår der dog to overordnede problemer. For det først ville de færreste danskere kalde alle værdier opfundet i Danmark eller af danskere „vores“. Forskellige tider har forskellige værdier, og det samme har forskellige mennesker, selv om de tilhører samme nation. For det andet indgår ikke kun værdier opfundet i Danmark i det katalog af værdier, som nogle mener, vi skal stå fast på. Der er fx ikke nogle af Dansk Folkepartis (2007) seks kerneværdier – solidaritet, ligeværd, flid, tolerance, frisind, ytringsfrihed – som har deres oprindelse i Danmark. Med andre ord er det faktum, at en værdi er opfundet i Danmark, hverken en tilstrækkelig eller en nødvendig betingelse for at kalde den vores. Jeg mener denne pointe

normativt: De færreste, hvis nogen overhovedet, ville ønske at kalde en værdi „vores“, bare fordi en dansker fandt på den – og med rette. Der skal andet og mere til.

Jeg afviser ikke, at det kan have en særlig betydning for nogen, at en værdi er opfundet i, hvad de regner som deres land eller nation. Men selv for dem, der mener dette, skal der mere til, før de kalder værdien deres. For mig at se er de mulige betingelser, der yderligere skal til for, at man anser en værdi for ens egen, at man mener, den har en særlig affinitet til ens identitet, at man anser den som én, man selv har valgt, eller endelig, at man kritisk reflektivt har godkendt den. Disse muligheder svarer til den tredje, fjerde og femte fortolkningsmulighed af „vores“, som jeg diskuterer nedenfor. Den afgørende pointe her er, at en værdis oprindelse ikke er tilstrækkelig for at anse den som ens egen eller vores.

At en værdi er opfundet af andre end „ens egne“ eller de, der „hører til os“, er heller ikke tilstrækkelig grund til at afvise den som ikke værende blandt vores værdier. I den globale offentlige debat bruges geografiske adjektiver også negativt: Ikke-vestlige lande afviser nogle gange „vestlige værdier“ med henvisning til, at de er vestlige og ikke deres værdier, jf. debatten om asiatiske værdier i 1990'erne. Dette kan forstås som en del af kampen mod vestens hegemoni, men mit ærinde er ikke at afgøre, om sådanne magtkampe er legitime, men at overveje, hvorvidt en værdis oprindelsessted har noget at gøre med, om man kan og bør kalde den ens egen. For mig at se er det en genetisk fejlslutning at gøre en værdis oprindelsessted til afgørende for dens gyldighed og for, om man kalder den ens egen. Det er oplagt, at de værdier, som forskellige mennesker kalder deres, ikke blot er nogen, de selv og deres har opfundet, men ofte er nogle, de har godkendt uden særlig hensyntagen til deres oprindelse. Værdierne er så blevet deres, ikke på grund af deres oprindelse, men på grund af andre faktorer. Disse faktorer kan være mere eller mindre legitime – tvang, manipulation, socialisering, frivilligt valg. Min pointe er, at det afgørende for en værdis gyldighed „for os“ ikke er eller bør være dens oprindelse, men om der er tilstrækkelig gode grunde til at acceptere dens indhold.

En værdi er vores, hvis og kun hvis den er eksklusivt vores

Når man taler om en ting som ens egen, betyder dette ofte, at man har (eller ønsker at have) ejendomsret over den og kan ekskludere andre fra at gøre brug af den. Men de gængse grunde til at ønske ejendomsret til ens ting, ens hus eller cykel fx, kan ikke overføres til værdier. At ens værdier deles af andre betyder fx ikke, at de ikke er til rådighed for én, når man ønsker at bruge dem. Der er dog en interessant måde, hvorpå man kunne forestille sig, at nogle ville ønske at have noget, der minder om ejendomsret over deres

værdier, nemlig at man dermed kan „bruge“ værdierne, som man vil, uden at andre kan sige, at man misbruger dem. Her skal det understreges, at værdier ikke har en selvgyvet brug, men at der altid ligger en fortolkning bag anvendelsen af værdier (Galeotti, 2007: 93, 105f). Tag her som eksempel brugen af ytringsfrihed under debatten om *Jyllands-Postens* Muhammed-karikaturer. Ytringsfriheden blev nævnt som én af vores danske værdier, som vi skulle stå fast på. Nogle danskere anså deres egen fortolkning og anvendelse af denne norm som uden for diskussion. Man kunne sige, at de fremstillede ytringsfriheden som en norm, der var deres, og som muslimer ikke havde nogen ret til at være med til at definere (Rostbøll, 2009b). Her spiller det en rolle, at man ikke blot siger, at man bør stå fast på ytringsfriheden, men at man bør stå fast på „vores“ eller „den danske“ ytringsfrihed, nemlig at man står fast på vores – hvem „vi“ så end er – eller den danske fortolkning af ytringsfriheden, dvs. på vores ret til at opretholde vores forståelse af hvad ytringsfrihed betyder, og hvordan man kan gøre brug af den.⁴

Ovenstående eksempel viser, at nogle ønsker at ekskludere andre fra at være med til at definere betydningen af deres værdier. Men det viser ikke, at en værdi for at være vores ikke kan deles af andre. Hvis disse andre bare forstår og anvender værdierne på samme måde, som vi gør, så skulle der ikke være noget problem. Værdier behøver altså ikke være eksklusivt vores for at være vores værdier, men ovenstående eksempel peger på muligheden af, at værdier for at være vores skal være værdier, som vi alene har ret til at fortolke og bestemme anvendelsen af. Normativt set kan dette anses som en legitim demokratisk indstilling: de normer, som vi er underlagt, bør være nogle, vi selv har givet og bestemt fortolkning og anvendelse af. Det vanskelige normative spørgsmål er her at afgøre, hvem „vi“ er, eller med andre ord at afgøre, hvem der tilhører det „demos“, som styrer og dermed har ret til at give værdierne.

Det demokratiske argument indebærer, at vores værdier skal gives af os, men det udelukker ikke, at andre kan tilslutte sig de samme værdier. Fin-des der et argument for, at vores værdier bør være værdier, der ikke deles af andre? Det er svært at finde et godt argument for dette, det ville kræve, at man kan godtgøre, at det er vigtigt for os – et politisk fællesskab – at have helt unikke værdier, der adskiller sig fra andre politiske fællesskabers værdier. Der er argumenter (om de er gode eller ej, lader jeg ligge) for, at det er vigtigt for et politisk fællesskab at have fælles værdier, der konstituerer dets selv-forståelse som et historisk og etisk fællesskab, hvor man har pligter og rettigheder over for samt tillid til hinanden (Miller, 1995). Selv hvis dette er rigtigt, følger det ikke, at en nation bør afvise nogle af de værdier, der udgør dens identitet, hvis disse værdier tilfældigvis deles af andre nationer. Selv ud fra det liberal-nationalistiske perspektiv må det afgørende være, at værdierne

har en særlig affinitet med nationens identitet eller er en del af dens historie, og ikke om værdierne deles med andre.

En værdi er vores, hvis og kun hvis den er konstitutiv for vores identitet

Ideen bag den tredje fortolkning af „vores værdier“ er, at man kan kalde en værdi vores, hvis man kan vise, at den har en særlig relation til, hvem vi er. At kalde en værdi konstitutiv for vores identitet betyder, at hvis vi ikke stod fast på værdien, så ville vi ikke mere være, hvem vi var. Med andre ord, hvis man ikke mere holder, hvad der er allermest værdifuldt for én som en værdi, så er man ikke længere den samme person (Sandel, 1984). Her skal jeg antage, at det er rigtigt, at der findes værdier, der er konstitutive for folks identitet i denne forstand – andetsteds har jeg diskuteret dette spørgsmål mere indgående (Rostbøll, under udgivelse). Hvis denne antagelse holder stik, giver det rent deskriptivt mening at tale om, at en værdi er ens egen, hvis den er med til at definere ens identitet. Men hvad med det normative spørgsmål angående, hvorvidt vi (altid) bør stå fast på de værdier, der er med til at definere, hvem vi er?

Lad os antage, at det er et ikke-instrumentelt gode at have en identitet – altså at det er noget, vi tillægger værdi for dets egen skyld og ikke blot som middel til noget andet – og at en sådan identitet ikke bare er individuel men bundet op på den gruppe eller nation, man tilhører. Med andre ord, lad os medgive, at det normativt set er vigtigt for mennesker at tilhøre en gruppe med en relativ stabil identitet, og at deres værdier er en essentiel del af denne identitet. Denne antagelse giver en *pro tanto* grund – altså en begrænset normativ begrundelse – til at respektere folks ret til at beholde og leve efter de værdier, der er konstitutive for deres identitet. Vi må i denne sammenhæng skelne mellem ikke-instrumentel værdi og intrinsisk værdi. Noget har ikke-instrumentel værdi, hvis dets værdi ikke blot er at være middel til noget andet men er et mål i sig selv. Jeg har antaget (ikke argumenteret for), at gruppeidentitet og national identitet har ikke-instrumentel værdi. Noget har intrinsisk eller iboende værdi, hvis det er godt i sig selv, eller med andre ord hvis dets værdi kommer fra det selv og ikke udefra.

Som Christine Korsgaard (1996a: 250ff) har påpeget, forveksles ikke-instrumentel værdi og intrinsisk værdi ofte, dvs. at man antager, at hvis noget er godt som mål, så er det også godt i sig selv. Men det er afgørende at se forskellen på de to, da kun intrinsiske værdier er ubetingede værdier, mens ikke-instrumentelle værdier (mål) godt kan være betingede. Noget har ubetinget værdi, hvis det er godt under alle omstændigheder, altså uafhængigt af specifikke betingelser – for kantianere som Korsgaard har kun menneskets rationelle natur ubetinget værdi. Selv hvis national identitet har ikke-instrumentel værdi og er godt som et mål, er det næppe tilfældet, at det har intrin-

sisk og ubetinget værdi. Hvis de værdier, der er konstitutive for en national identitet, ikke kan begrundes med andet end det faktum, at de er konstitutive for vores identitet, ville vi næppe sige, at denne identitet har ubetinget værdi, giver værdi til andre værdier og dermed har ret til at forblive uforandret.

Hvis ovenstående er rigtigt, kan man deskriptivt godt tale om konstitutive værdier, og de, der påberåber sig „vores“ eller nationale værdier, gør ikke dermed noget meningsløst. De har måske også ret i, at der er gode (omend ikke tilstrækkelige) normative grunde til at lade folk leve i henhold til deres egne værdier, da det er vigtigt for mennesker at have en identitet eller at tilhøre en gruppe, eventuelt en nation, med fælles identitet og værdier. Men dette er ikke tilstrækkeligt til at vise, at man altid bør lade folk leve i henhold til deres konstitutive værdier eller til at begrunde, at man bør stå fast på de værdier, der opretholder eller udgør ens gruppes identitet. For at vise det sidste, må man tillige påvise, at gruppe- eller national identitet har ubetinget værdi, hvilket jeg tvivler på, at man kan (jf. Abizadeh og Gilabert, 2008). En værdi kan godt siges at være vores, fordi den er konstitutiv for vores identitet, men for at afgøre om den bør blive ved med at være vores værdi, slipper man ikke for at begrunde værdien selv.

En værdi er vores, hvis og kun hvis den er valgt af og som autoritativ for os

Konstitutive værdier, som vi lige har diskuteret, ses ofte i kontrast til valgte værdier. Det er normativt vigtigt at beskytte, respektere eller opretholde konstitutive værdier, netop fordi de ikke er valgte: Vi kan ikke bare vælge nogen andre værdier uden at undergrave selve vores identitet. Jeg har påpeget nogle svagheder ved dette synspunkt. Men hvad nu hvis vi ser vores værdier som et udtryk for et valg og talen om „vores værdier“ som begrundet ved dette valg? Der er eksempler, som intuitivt viser, at det faktum, at noget er valgt, bidrager til både det meningsfulde og det legitime i at kalde noget valgt mit og vores. Vi taler således om politikere eller repræsentanter, vi har valgt som vores politikere eller vores repræsentanter. Private valg bidrager også til, at det valgte tilhører mig: Min karriere er mere eller på en anden måde „min karriere“, hvis jeg har valgt den, end hvis andre har tvunget mig til den. Der ligger en vigtig norm bag at anse, hvad folk har valgt som deres. Når vi anser, hvad andre har valgt som deres, så respekterer vi deres evne til at vælge, hvad der er godt og rigtigt for dem selv, med andre ord respekterer vi dem som selvstændigt vælgende og handlende væsner. Når denne norm anvendes på et folk, har vi idealet om et selvbestemmende folk. I et demokrati vælger folket, hvad der er autoritativt for det selv, eller det vælger repræsentanter, der har autoritet til at bestemme, hvad der er autoritativt for dem, der er underlagt deres beslutninger.

I politik vælger vi sjældent værdier som sådan, som demokratiske borgere

vælger vi nærmere politikere og politikker, der er udtryk for vores politiske værdier, eller som vi håber, vil fremme vores politiske værdier. I denne forstand ser det umiddelbart ud til, at det giver god normativ mening at tale om vores værdier. Dog er det næppe en tilstrækkelig betingelse til at begrunde værdier at henvise til, at det er værdier, vi selv har valgt. En sådan idé ville føre til en form for etisk voluntarisme, som er vanskelig at forsvare. Jeg skal her holde mig til det kollektive niveau og til værdier, der er valgt af et folk til at gælde for det selv. Ifølge en ren voluntaristisk forståelse af demokratisk legitimitet ville hvilke som helst værdier og politikker valgt af et folk være deres og legitime.

Der er her problemer både angående procedure og substans. Det procedurale problem er, at det ikke kan være tilstrækkeligt for legitimitet, at folk vælger for dem selv, hvis betingelserne for valget er meget ringe. Hvis man vælger uden tilstrækkelig viden og refleksion, under tvang eller manipulation, er det svært at se, hvorfor valget skulle have den normative betydning, som der lægges op til. Det substantielle problem angår indholdet af ens valg. Hvad nu hvis dét, der vælges, er moralsk forkasteligt, fx uforeneligt med grundlæggende menneskerettigheder? Eller hvad hvis ens nutidige valg underminerer muligheden for at vælge i fremtiden? Her er det faktum, at udkommet er valgt, næppe tilstrækkeligt til at begrunde det.

At værdier er selvvalgte kan bidrage til at gøre dem til vores på en normativ vigtig måde, men det er ikke en tilstrækkelig betingelse til at begrunde dem og gøre det legitimt, at vi er underlagt dem og står fast på dem. På det kollektive og demokratiske niveau er der desuden det oplagte problem, at det „vi“, som vælger værdierne, i praksis aldrig er det samme „vi“, som er underlagt dem. Demokratiske valg tages almindeligvis ved flertalsbeslutninger, og mindretallet er ikke en del af det „vi“, som har taget beslutningen om, at et sæt af værdier frem for et andet sæt af værdier er de vigtigste. Og de borgere, der tog beslutninger i fortiden, er ikke de samme borgere, der er underlagt dem i nutiden og i fremtiden. Det er særligt problematisk, når vi ser valget i sig selv som dét, der giver legitimitet til beslutninger (Rostbøll, 2008: 104f). Hvis det er valget i sig selv, der gør værdier til vores, hvorfor skal de, der ikke kunne deltage i valget, og de, der ikke var enige i valget, så acceptere dem? Hvilke grunde har de til at underlægge sig værdierne eller til at se værdierne som deres? For at svare på disse spørgsmål skal der mere til, end at valg af værdier gør dem legitimt vores. Her kan man enten henvise til ideer, der har noget med fælles identitet at gøre, men jeg har allerede fremhævet svagheder ved dette, eller man kan forstå demokrati mere proceduralt og deliberativt, som jeg nedenfor plæderer for, at vi gør.

En værdi er vores, hvis og kun hvis vi på baggrund af kritisk refleksion har godkendt den

Den femte fortolkning af betydningen af „vores værdier“ – at værdier skal refleksivt godkendes for at gælde som vores og legitime – skal ikke ses som en total afvisning af det voluntaristiske aspekt diskuteret i sidste afsnit men som en yderlige betingelse, en betingelse, der siger noget om, hvornår valg bidrager til legitimitet. Dog skelner jeg mellem at vælge en værdi og at godkende en værdi. Når man vælger en værdi, ser man værdien som noget uden for sig selv, der kun kan blive ens værdi efter og via et valg. Når man godkender en værdi, kan værdien godt allerede være en værdi, som er en del af, hvem man er, men om man kan kalde den ens egen, afhænger af, om man kan godkende den, hvis man reflekterer over det. I det første tilfælde er det afgørende, hvordan man i første omgang erhvervede værdien, mens det afgørende i det andet tilfælde er, om man nu kan godkende værdien uafhængigt af, hvordan man i første omgang erhvervede den. Ideen om kritisk refleksiv godkendelse deler altså med ideen om valg, at det er normativt vigtigt, at individet gør noget, at der er en individuel handling involveret i at gøre en værdi til vores, men den adskiller sig på to måder: For det første kan værdier godt være en del af ens identitet og ikke værdier, man vælger i den forstand, at man ser sig selv som havende en identitet eksisterende separat fra ens værdier. For det andet er den nødvendige handling ikke bare et valg men kræver en særlig refleksiv proces under bestemte, gunstige betingelser.

Fordelen ved at tale om at godkende værdier frem for at vælge værdier er, at dette passer bedre til moralens fænomenologi (Dworkin, 1988: 37f, 47). Mennesker vælger ikke værdier på samme måde, som de fx vælger tøj eller bil. Hvis vi reflekterer over værdier, vil vi opdage, at vi altid allerede har visse værdier og afviser andre, og at de fællesskaber, som vi anser os selv som en del af, blandt andet er defineret ved at ære og følge visse værdier. Som de personer, vi er, står vi ikke uden for disse værdier og kan ikke i simpel forstand vælge mellem dem. Ikke desto mindre kan vi tage disse værdier op til kritisk refleksion og overveje, om vi fortsat bør godkende dem som vores, eller om vi bør forkaste dem. At tale om godkendelse af værdier indebærer tillige, at det ikke kun er „den kolde fornuft“, der er i spil, for man kan godkende noget, man har et følelsesmæssigt forhold til.⁵

Jeg har ovenfor argumenteret for, at (arbitrært) valg ikke kan være en tilstrækkelig betingelse til at begrunde, at vi skal stå fast på vores værdier. Begrebet kritisk refleksiv godkendelse er en kandidat til den yderligere betingelse, der skal til, for vores værdier kan opnå legitimitet. For at løse det problem, vi har stillet, skal refleksiv godkendelse ikke blot svare på, hvornår vi kan kalde noget vores men tillige på, hvorvidt og hvorfor det er normativt rigtigt og legitimt at stå fast på disse værdier. Ifølge neo-kantianere som Korsgaard (1986:

196f) og Thomas Hill (2000: 68) har al værdi dets udspiring i den menneskelige evne til gennem refleksiv godkendelse at gøre noget værdifuldt, godt og rigtigt. Principper, regler, normer og institutioner har altså ikke værdi i sig selv eller uafhængigt af den værdi, som mennesker tillægger dem gennem deres refleksive godkendelse. Ifølge det kantianske argument indebærer dette, at for at noget kan kaldes moralsk rigtigt eller en gyldig værdi, skal det være foreneligt med, at mennesker – eller mere præcist menneskets rationelle natur – anses som kilden til alle værdier. For at kunne spille rollen som alle værdiers udspiring, må menneskets rationelle natur selv have ubetinget værdi og være et mål i sig selv (Korsgaard, 1986: 197; 1996b: 120-123).

Dette er baggrunden for den af Kants formuleringer af det kategoriske imperativ, der siger, at du skal behandle „menneskeheden, såvel i din egen person som i enhver andens person, som mål, aldrig blot som middel“ (Kant, 1999: 88). Vi behandler mennesker som mål i sig selv, når vi på den ene side anser dem som i stand til at sætte legitime mål for dem selv og på den anden side som lige partnere i at give fælles normer for alle. Det helt afgørende for, om en værdi er legitim, bliver dermed, at den er forenelig med, at alle respekteres som i lige grad ophavsmænd og -kvinder til de værdier, de er underlagt. Med andre ord er værdier vores og legitimt gældende for os, hvis vi kan se os selv som havende givet dem til os selv på baggrund af refleksiv godkendelse. Det er legitimt at leve i henhold til ens egne værdier, men kun hvis disse værdier er forenelige med alle andres lige ret og mulighed for at leve, som deres værdier foreskriver. Kritisk refleksiv godkendelse handler både om at gøre værdier til ens egne og om en proces, hvor det afgøres, om ens efterlevelse af egne værdier er forenelige med andres lige mulighed for at leve ifølge deres værdier. Vi kan ikke respektere os selv og andre som ophav til alle værdier, hvis dét, vi værdsætter, ikke muliggør en gensidighed, hvor alle andre mennesker også kan anses som ophav til værdier.

Der er altså en intern sammenhæng mellem på den ene side at se værdier som havende deres rod i vores evne til refleksiv godkendelse, med andre ord i vores autonomi, og på denne baggrund at kalde dem vores værdier og på den anden side bestemmelsen af, hvilke værdier der legitimt kan godkendes. Vi kan kun kalde værdier vores og legitimt stå fast på dem, hvis værdierne er forenelige med respekt for den fælles menneskelige evne til at give og refleksivt godkende værdier, dvs. hvis værdierne er forenelige med respekt for mennesker som autonome individer. Dette gælder i særlig grad for politiske værdier, der bakkes op af statens voldsmonopol.⁶

Det kantianske argument er komplekst og kan ikke udvikles fyldestgørende her, men lad mig forsøge at opsummere begrebet om refleksiv godkendelse og sandsynliggøre dets gyldighed. Dét, vi forsøger at vise, er, at før end vi kan kalde en værdi vores og legitimt „stå fast“ på den, skal den godkendes

igennem en fri og kritisk refleksiv proces. For det første kan det ikke være tilstrækkeligt for at kalde en værdi vores, at vi tilfældigvis finder, at den er en del af vores identitet, eller at vi har valgt den uden særlig refleksion eller under ringe vilkår. Hvis vi ikke tillige kan godkende værdien efter kritisk refleksion under tilstrækkeligt gode vilkår, så vil vi næppe kalde den vores. Dette ses måske ikke i uforstyrret social handling, men kun når nogle sætter spørgsmålstejn ved værdierne. Når værdier bliver problematiseret, når der bliver spurgt, hvorfor er disse dine eller vores værdier, må man kunne begrunde sin accept af værdierne. Hvis man nægter dette, benægter man tillige sin egen status som reflekterende aktør, som ophav til sine egne værdier. Pointen her er ikke at fremsætte et udefrakommende „man bør refleksivt kunne begrunde sine værdier“, men derimod at eksplicitere et „bør“, som de fleste allerede implicit accepterer eller ikke kan undgå at acceptere, hvis de vil være konsistente.

For det andet kan det ikke være legitimt at stå fast på en værdi, blot fordi den er en del af ens identitet, eller fordi den er valgt af én selv eller ens gruppe. Talen om vores danske værdier i den danske offentlighed er en del af en diskurs, hvor man hævder at være principiel. Men hvis der ligger principfasthed ikke blot i de substantielle værdier, der promoveres, men også bag talen om vores danske værdier, hvad er det så for et princip, der står fast på? Hvis det skal være legitimt at stå fast på vores værdier, kan det ikke bare være fordi, vi tilfældigvis er de stærkeste. Det må være baseret på, at det for alle er legitimt at stå fast på eller leve i henhold til deres værdier. Det må med andre ord involvere principper om gensidighed og almenhed, hvor gensidighed betyder, at man ikke kan kræve noget for én selv, som man afviser for andre, og almenhed betyder, at de grunde, man giver for værdierne, skal kunne deles af alle berørte (jf. Forst, 2007a: 301f; 2007b: 81f).

Deliberativt demokrati og refleksiv godkendelse af værdier

Når der tales om at stå fast på vores danske værdier i den offentlige debat, menes der tilsyneladende, at disse værdier bør være bindende for alle, der befinder sig i Danmark. Man mener ikke blot, at jeg eller min gruppe skal stå fast på mine eller vores værdier og lade andre beboere i Danmark følge deres værdier. Da formålet med at tale om danske værdier er at gøre disse værdier bindende for alle i landet, kan vi kalde dem politiske værdier. Dette betyder ikke nødvendigvis, at man ønsker, at værdierne bliver gjort til lov, eller at de (direkte) støttes af statens voldsmonopol, man kan også ville, at værdierne bliver accepteret på et uformelt niveau som en del af en fælles politisk kultur eller en fælles politisk identitet. Jeg relaterer i det følgende refleksiv godkendelse mere direkte til det politiske niveau og til spørgsmålet om demokratisk legitimitet.

For mig at se er en version af det demokratiske argument det normativt stærkeste til at begrunde henvisningen til vores danske værdier. Hvis man med „vores danske værdier“ mener de værdier, der er accepteret i den demokratiske proces, så er dette foreneligt med det generelle demokratiske princip, som vi har fra Rousseau, nemlig at de, der er underlagt lovene, også bør give dem. Men sagen er, at der er forskellige måder at fortolke dette overordnede princip på. De argumenter, som er givet ovenfor, leder os frem mod en deliberativ forståelse af det generelle demokratiske princip.

Deliberativt demokrati er over de seneste 20 år blevet den nok mest om-diskuterede demokratimodel (Bohman og Rehg, 1997; Rostboll, 2008). Jeg skal fremhæve fem aspekter af den deliberative demokratiforståelse, som er særligt vigtige i forhold til diskussionen af „vores danske værdier“. For det første er kernen i deliberativt demokrati ikke stemmeafgivning på baggrund af allerede givne holdninger, men derimod at fremme betingelserne for en særlig form for reflekteret diskussion eller grundig fælles overvejelse, altså „deliberation“. Med andre ord er den demokratiske proces ikke blot defineret ved aggregering af givne præferencer men derimod ved at være en proces, hvor borgerne danner og eventuelt transformerer deres holdninger til mere velovervejede og kvalificerede holdninger (Cohen, 1998: 185ff; Young, 2000: 18ff). Med de termer, som jeg brugte ovenfor, er formålet med den deliberative proces altså reflektiv godkendelse under gunstige vilkår. Nu kan vi også præcisere, at der med gunstige vilkår menes vilkår, under hvilke alle borgere har samme mulighed for at deltage i og påvirke den fælles deliberative holdnings- og viljesdannelse.

For det andet er den deliberative demokratiske proces ikke bare rettet mod at afgøre, hvad flertallet kan acceptere men snarere mod at finde argumenter, som kan accepteres af alle involverede. Dette betyder ikke, at der ikke også i et deliberativt demokrati vil blive taget beslutninger ved brug af flertalsreglen, men det betyder, at demokrati ikke er defineret ved flertalsstyre. Det regulative ideal for den demokratiske proces er, at beslutninger skal kunne begrundes over for alle berørte. I forhold til vores emne betyder dette, at „vores værdier“ opnår en ny betydning. For at værdier legitimt kan kaldes vores, skal de (1) være et resultat af en deliberativ proces, hvor målet er reflektiv godkendelse ved alle berørte, (2) så vidt muligt kunne begrundes over for alle, dvs. at de skal leve op til allerede nævnte principper om gensidighed og almenhed, og (3) ikke underminere de betingelser og procedurer, der gør det muligt for alle at være lige partnere i den deliberative proces. Den centrale pointe her er, at værdier kun legitimt kan kaldes vores, hvis vi kan begrunde dem over for hinanden, og hvis værdierne respekterer alle, der er underlagt dem som lige ophavsmænd og -kvinder til værdierne. Hvis man fx siger, at disse værdier er vores og danske, fordi de er en del af dansk kultur, eller fordi

de er flertallets værdier, så ekskluderer man dem, der ikke deler denne kultur, eller dem, der er i mindretal, både fra at se værdierne som deres og fra at påvirke den proces, hvor det begrundes, at værdierne skal anses som vores og være bindende for os.

For det tredje er deliberativt demokrati en dialogisk demokratiforståelse. Refleksiv godkendelse er ikke blot en individuel, monologisk proces som hos Kant men et fælles foretagende. Den grundlæggende antagelse er her, at man for at afgøre, hvad der er i alle liges interesse, eller hvilke værdier der kan begrundes over for alle, så må alle have mulighed for at sige deres mening. Værdier kan aldrig blive vores værdier, uden at alle, der tilhører det pågældende „vi“, har haft mulighed for at komme med deres bud og give deres argumenter for og imod. Det afgørende er at etablere procedurer, der så vidt muligt kan sikre, at de værdier, der er bindende for alle, også kan ses af alle som deres værdier, som givet af dem under vilkår, der fremmer fælles dialog og refleksiv godkendelse. Disse procedurer har ikke som formål at transcendere deltagerens kultur, men derimod at inkludere de forskellige kulturelle perspektiver, som de berørte bringer til den deliberative proces. Hvilke værdier eller hvilken partikulær fortolkning af værdierne, der ville blive dialogisk godkendt som vores, er dermed ikke uafhængigt af, hvilken kulturel sammensætning et politisk samfund som fx Danmark har, og vil derfor heller ikke nødvendigvis være det samme for alle deliberative demokratier.

Indtil nu har jeg talt om mulige måder at gøre det legitimt at ville „stå fast“ på vores danske værdier, men det fjerde aspekt af deliberativ teori sætter spørgsmålstegn ved legitimiteten i ideen om at stå fast. Dette aspekt er, at man bør se alle resultater af den demokratiske proces som fejlbarlige og midlertidige (Gutmann og Thompson, 2004: kap. 3; Rostbøll, 2008: 195f). Deliberative demokrater tilslutter sig ideen om fallibilisme, som groft sagt siger, at vi altid må være åbne over for muligheden af, at vi har taget fejl. Konsekvensen af denne indstilling er, at resultater af selv den bedste deliberative proces aldrig bør ses som endegyldige eller som udgørende den endelige sandhed, det bør altid være muligt at kritisere og afvise resultaterne af den demokratiske proces og forny diskussionen. Dette skal ses i kontrast til en tendens i den danske værdikamp, som fx kommer til udtryk hos Karen Jespersen og Ralf Pittelkow (2006: 178, 180): „Man må have klarhed over sine egne værdier og principper, som der ikke kan gives køb på Dialog, ja. Den skal man ikke være bange for. Man skal bare vide, hvor dialogen slutter og værdikampen begynder“. Der kan være politiske forhold, hvor en sådan strategi er den rigtige – nemlig forhold, hvor diskussion er uden effekt – men generelt set indebærer deliberativ fallibilisme, at man ikke bør sætte ens værdier uden for diskussion.

Det kan indvendes, at deliberative demokrater selv „står fast“ på nogle vær-

dier, mest indlysende værdien af deliberation selv, og alt hvad dermed følger af værdier som fx respekt, ligeværd og ytringsfrihed. Her må vi skelne mellem procedurale normer og substantive værdier, dvs. mellem normer, der gør deliberation og demokrati muligt, og så værdier, som ikke er en forudsætning for en legitim demokratisk proces. Både substantive værdier og procedurale normer bør være til demokratisk diskussion, men procedurale normer kan kun diskuteres rekursivt, dvs. man er til en vis grad nødt til at acceptere procedurale normer for at tage dem op til diskussion (Heath, 2001: 289ff). For at tage et oplagt eksempel, så kan man ikke suspendere ytringsfriheden, mens man offentligt diskuterer den. Jeg har andetsteds behandlet dette vanskelige spørgsmål (Rostbøll, 2009c: 23f) og vil her blot understrege, at selv procedurale normer skal begrundes, og at det er legitimt at kritisere dem.

I denne sammenhæng er det endvidere vigtigt at skelne mellem diskussion angående fortolkning og anvendelse af normer, og så total afvisning af normer. Deliberative demokrater er åbne over for, at den præcise formulering af procedurale normer kan diskuteres, men de anser det for selvmodsigende at argumentere for afvisningen af normer, der gør argumentation muligt (Forst, 2007a: 302). Problemet med at stå fast er, at man ikke blot står fast på nødvendigheden af visse procedurale normer, men at man afviser diskussion af, hvordan de bedst fortolkes og anvendes. Dette var tydeligt i diskussionen af ytringsfrihed under karikaturkrisen. Ytringsfrihed er ubestridt en nødvendig betingelse for demokrati og særligt for deliberativt demokrati, men det betyder ikke, at alle måder at fortolke og bruge ytringsfriheden på fremmer demokrati og fælles deliberation (Rostbøll, 2007; 2009b).

De fire nævnte aspekter af deliberativt demokrati resulterer i det femte: en procedural forståelse af folkesuveræniteten (Habermas, 1996), og dermed en procedural forståelse af „vores værdier“. Folket styrer sig selv gennem brug af deliberationsprocedurer, og de værdier er legitimt vores, som enten er nødvendige dele af procedurerne eller resultater af brugen af procedurerne. Den procedurale demokratiforståelse indebærer, at dét „vi“ eller demos, der styrer, ikke er givet én gang for alle, men hele tiden konstituerer sig selv på ny (Benhabib, 2004: 45, 216). Ifølge denne forståelse er det illegitimt både at anse folket som identisk med den historiske nation – hvad det så end mere præcist betyder – og at stå fast på danske værdier som givet én gang for alle. Vores danske værdier bør derimod henvise til de værdier, som danskere reflektivt godkender igennem aldrig endeligt afsluttet fælles deliberation. For at være fælles og demokratisk må deliberationen fremme inklusion af alle berørte parter (Young, 2000). Naturligvis skal der tages beslutninger, men de kan altid kritiseres og bør aldrig anses som den endelige sandhed om, hvad der udgør vores danske værdier. Hermed opløses tillige det nævnte problem med divergensen mellem det besluttende og det underlagte „vi“. I en dialo-

gisk, procedural og fællibilistisk demokratiopfattelse er det demokratiske „vi“ aldrig fuldt ud konstitueret, og mindretallets værdier kan aldrig afvises og ekskluderes som udanske eller „ikke vores“.

Afslutningsvis skal det påpeges, at mit argument ikke er, at det er muligt at opstille procedurer og opnå en forståelse af „vores“, der vil være lige imødekommende over for alle synspunkter. Kantianisme bygger på – og begrundes – ideen om, at mennesket har ubetinget værdi, og deliberativt demokrati bygger på, begrundes og lægger op til fælles genfortolkning og videreudvikling af normer om gensidighed, lighed og lydhørhed over for andres synspunkter. De, der totalt afviser, at alle mennesker har ubetinget værdi og andre deliberative normer, vil ikke finde, at kantiansk deliberativt demokrati inkluderer dem eller deres synspunkter. Men her skal vi undgå den populære akademiske trend, som går ud på at påpege eksklusioner alle steder og ikke anerkender, at normer og procedurer kan være mere eller mindre ekskluderende, og at nogle eksklusioner kan begrundes, mens andre ikke kan det. Denne trend sætter en stopper for den vigtige diskussion af, hvilke måder vi kan opnå størst mulig inklusion på, samt hvilke standpunkter der er forenelige med et inkluderende politisk fællesskab, og hvilke der ikke er det. Vi kan ikke undvære den normative diskussion, som altid implicit er til stede, når man bekymrer sig om eksklusion. Det er afgørende at holde debatten i gang og være lydhør over for indsigelser og ikke blot stå fast på en forståelse af vores værdier, som vi ikke kan begrunde. Normativ politisk teoris rolle er i denne sammenhæng hverken at erstatte den offentlige debat eller at være en del af den, men at skabe refleksion og fremsætte nye ideer og begrunde normer, som offentligheden så selv må relatere til dens egen situation og afgøre gyldigheden af.

Noter

1. Tak for kommentarer til Anders Berg-Sørensen, Søren Midtgaard og Rasmus Sommer Hansen.
2. Nogle prominente deltagere i den danske værdidebat taler også om europæiske eller vestlige værdier, det gælder fx Brian Mikkelsen i hans meget omtalte tale til Det Konservative Folkepartis Landsmøde i 2005 (Mikkelsen, 2005). Desværre kan jeg ikke dække forskellen på at tale om danske værdier og europæiske eller vestlige værdier i denne artikel.
3. Der skal ikke lægges for meget i termen „opfundet“, jeg lader det metafysiske spørgsmål, om værdier ses som opfundet eller fundet ligge. Brian Mikkelsen (2005) taler om, at dansk kultur er mere gyldig i Danmark end en „middelalderlig muslimsk kultur“, da den danske kultur „nu engang er groet frem på det stykke gamle jord, der ligger mellem Skagen og Gedser og mellem Dueodde og Blåvandshuk.“ Men det er uklart, i hvor høj grad Mikkelsen skelner mellem kultur og værdier, da han også taler om „europæiske normer“ og „vestlige værdier“.

4. I den offentlige debat blev ytringsfriheden også udråbt til en europæisk og vestlig værdi, blandt andet af Anders Fogh Rasmussen, men selv i disse tilfælde blev den fremstillet som „vores“, som noget *vi* har og forstår, i modsætning til muslimer (Rostboll, under udgivelse).
5. Den liberale nationalist David Miller (2006: 538) argumenterer for vigtigheden af at være inspireret af mere end „the cold precepts of reason“. Men som Korsgaard (1996b: 127) skriver: „To be motivated 'by reason' is normally to be motivated by one's reflective endorsement of incentives and impulses, including affections, which arise in a natural way“.
6. Om man som borger inden for lovens grænser legitimt kan forfølge egne værdier, selv hvis disse ikke respekterer én selv og andre som autonome individer, er et andet spørgsmål, som jeg ikke kan komme ind på her.

Litteratur

- Abizadeh, Arash and Pablo Gilabert (2008). „Is there a genuine tension between cosmopolitan egalitarianism and special responsibilities?“, *Philosophical Studies*, Vol. 138, No. 3, pp. 349-365.
- Benhabib, Seyla (2004). *The Rights of Others: Aliens, Residents, and Citizens*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bohman, James and Bill Rehg (eds.) (1997). *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Cohen, Joshua (1998). „Democracy and Liberty“, pp. 185-231 in Jon Elster (ed.), *Deliberative Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Ann-Sofie (2009). „Hvilke danske værdier?“, *Berlingske Tidende*, 20.06.
- Dansk Folkeparti (2007). „DF lancerer ny kampagne: Vi står fast på vores danske værdier“, http://www.dansksfolkeparti.dk/DF_lancerer_ny_kampagne_Vi_star_fast_pa_vores_danske_vardier_.asp (15. maj 2009).
- de-Shalit, Avner (2006). *Power to the People: Teaching Political Philosophy in Skeptical Times*, Lanham: Lexington Books.
- Dworkin, Gerald (1988). *The Theory and Practice of Autonomy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Forst, Rainer (2007a). „A Critical Theory of Multicultural Toleration“, pp. 292-311 in Anthony Simon Laden and David Owen (eds.), *Multiculturalism and Political Theory*, New York: Cambridge University Press.
- Forst, Rainer (2007b). „Moralische Autonomie und Autonomie der Moral. Zu einer Theorie der Normativität nach Kant“, pp. 74-99 in *Das Recht auf Rechtfertigung. Elemente einer Theorie der Gerechtigkeit*, Frankfurt: Suhrkamp.
- Galeotti, Anna Elisabeth (2007). „Relativism, Universalism, and Applied Ethics: The Case of Female Circumcision“, *Constellations*, Vol. 14, No. 1, pp. 91-111.
- Gutmann, Amy and Dennis Thompson (2004). *Why Deliberative Democracy?*, Princeton: Princeton University Press.
- Habermas, Jürgen (1996). „Popular Sovereignty as Procedure“, pp. 463-490 in *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge: Polity Press.
- Heath, Joseph (2001). *Communicative Action and Rational Choice*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Hill, Thomas E. (2000). *Respect, Pluralism, and Justice: Kantian Perspectives*, New York: Oxford University Press.

- Jespersen, Karen (2009). „Danske værdier findes – og tak for det“, *Berlingske Tidende*, 23.06.
- Jespersen, Karen og Ralf Pittelkow (2006). *Islamister og naivister – et anlageskrift*, København: People's Press.
- Kant, Immanuel (1999). *Grundlæggelse af sædernes metafysik*, København: Hans Reitzel.
- Korsgaard, Christine (1986). „Kant's Formula of Humanity“, *Kant-Studien*, 77. Jahrgang, Nr. 2, pp. 183-202.
- Korsgaard, Christine (1996a). „Two Distinctions in Goodness“, pp. 249-274 in *Creating the Kingdom of Ends*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Korsgaard, Christine (1996b). *The Sources of Normativity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Loflager, Jørn (2006). „Værdifri samfundskritik – teknokrati eller demokrati?“, pp. 85-106 i Henrik Kaare Nielsen og Finn Horn (red.), *Kritik som deltagelse*, Århus: Klim.
- Mikkelsen, Brian (2005). Tale til Det Konservative Folkepartis landsmøde i 2005. <http://lr2005.konservative.dk/print.php?sid70> (8. juni, 2009).
- Miller, David (1995). *On Nationality*, Oxford: Oxford University Press.
- Miller, David (2006). „Nationalism“, pp. 529-545 in John S. Dryzek, Bonnie Honig and Anne Phillips (eds.), *The Oxford Handbook of Political Theory*, New York: Oxford University Press.
- Mouritsen, Per (2006). „The Particular Universalism of a Nordic Civic Nation: Common Values, State Religion and Islam in Danish Political Culture“, pp. 70-93 in Tariq Modood, Anna Triandafyllidou and Richard Zapata-Barrero (eds.), *Multiculturalism. Muslims and Citizenship*, London: Routledge.
- Redder, Gitte (2004). „S vil fastholde danske værdier“, *Ugebladet A4*, 24.07.
- Rostbøll, Christian F. (2007). „Ytringsfrihed, respekt og ansvar“, *Tidsskriftet Politik*, 10. årg., nr. 4, pp. 76-85.
- Rostbøll, Christian F. (2008). *Deliberative Freedom: Deliberative Democracy as Critical Theory*, Albany, NY: SUNY Press.
- Rostbøll, Christian F. (2009a). „Politisk teori og god statskundskab“, upubliceret manuskript.
- Rostbøll, Christian F. (2009b). „The Use and Abuse of 'Universal Values' in the Danish Cartoon Controversy“, upubliceret manuskript.
- Rostbøll, Christian F. (2009c). „Dissent, Criticism, and Transformative Political Action in Deliberative Democracy“, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 12, No. 1, pp. 19-36.
- Rostbøll, Christian F. (under udgivelse). „Respekt og arrogance under karikaturkrisen: Et kantiansk bidrag“, i Kasper Lippert-Rasmussen og Nils Holtug (red.), *Kulturel diversitet: Muligheder og begrænsninger*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Sandel, Michael (1984). „The Procedural Republic and the Unencumbered Self“, *Political Theory*, Vol. 12, No. 1, pp. 81-96.
- Schneewind, J.B. (1998). *The Invention of Autonomy: A History of Modern Moral Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Young, Iris M. (2000). *Inclusion and Democracy*, Oxford: Oxford University Press.
- Østergaard, Bent (2007). *Indvandrerne i Danmarks historie: Kultur- og religionsmøder*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.